

7. Освітні технології / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін. ; за заг. ред. О.М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2002. – 255 с.
8. Пентилюк М.І. Робота з стилістики в 4-6 класах / М.І. Пентилюк. – К. : Рад школа, 1984. – 136 с.
9. Чередниченко І.Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І.Г. Чередниченко. – К. : Рад. школа, 1962. – 495 с.
10. Яворська С. Українська мова за рубежом [Електронний ресурс] / С/ Яворська. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/6968/1/S_YAVORSKA_SLOVANSK_GL.pdf.

In the article investigated the using of scientific studies and poetry of Ivan Ohienko at Stylistics lessons in high school. The attention paid to using by scientific works on the history and culture of the Ukrainian language. The artistic heritage of outstanding scientist-linguist as didactic material enriches the intellectual and emotional sphere of students and activates the national component. Doing the stylistics tasks and exercises students can learn to recognize, observe and identify phonetic stylistic means. Stylistic experimentation teaches future philologists to choose the necessary phonetic word and compare it with the author one. Editing of sentences prepares graduates for constructing stylistically perfect texts and doing full phonetic-stylistic analysis of literary works contributes formation of stylistic skills.

Key words: Stylistics of the Ukrainian language, linguistic discipline, Phonostylistics, high school, Ivan Ohienko, stylistic exercises, didactic material.

Отримано: 10.02.2017 р.

УДК 37.01(092):37.016:811.161.2

С. З. Романюк

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ІДЕЇ ІВАНА ОГІЄНКА У НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

У статті акцентується увага на актуальних лінгводидактичних ідеях Івана Огієнка, які до нині не втратили своєї актуальності й заслуговують широкого використання в сучасному освітньому просторі України. Доведено, що головним чинником збереження й розвитку української мови вчений визначав українські школи а тому акцентував увагу на їх відкритті скрізь, де проживають українці і наголошував, що навчання в них повинно відбуватися лише літературною мовою, оскільки вона є головною ознакою нації й забезпечує її єдність та життєдіяльність. Провідним засобом опанування мовою вчений визнав навчальні книги – підручники й посібники, для підготовки яких виробив відповідні вимоги / врахування вікових особливостей учнів; доступність, логічність, послідовність викладеного матеріалу; наявність, крім основних завдань, практичних вправ, завдань для закріплення знань, повторення і контролю; графічне відображення змісту виучуваного матеріалу; наявність завдань творчого характеру тощо.

Аргументовано, що І. Огієнко обґрунтував найбільш оптимальні принципи навчання української мови (науковості – вивчення граматики повинно базуватись на найновіших досягненнях лінгвістики й лінгводидактики; доступності навчання – створює сприятливі психолого-педагогічні умови для успішного засвоєння нового навчального матеріалу, свідомого вивчення лінгвістичних законів і понять; систематичності й послідовності викладання навчального матеріалу; міцності знань; індивідуального підходу, урізноманітнення й диференціації завдань для кожного учня; емоційності – мобілізує увагу учня, розвиває його пам'ять і мис-

лення; простоти та ясності викладу навчального матеріалу – забезпечує ясність, чіткість і простоту викладу власних думок учнів; виховує національний світогляд) – прищеплює любов до мови, формує патріотичні почуття, національний світогляд).

Доведено актуальність лінгводидактичних ідей І. Огієнка для сучасної рідномовної освіти українців в Україні і в державах поселення, формування культури їх усного й писемного мовлення, розвитку сучасної української літературної мови.

Ключові слова: Іван Огієнко, рідна /українська мова, лінгводидактика, рідномовні обов'язки, мовленнєва ситуація, принципи навчання, концепція мовної освіти, духовна культура.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розвиток української педагогічної науки впродовж останніх десятиліть характеризується посиленням уваги вчених до дослідження історії вітчизняного шкільництва і педагогічної думки, творчої спадщини їх фундаторів та активних діячів. Вважаємо цей процес цілком закономірним. Адже в радянський період діяльність багатьох видатних українських педагогів, учених, культурно-просвітницьких діячів, які залишили глибокий слід на ниві національної освіти й культури, навмисне замовчувалась або навіть оголошувалась антидержавною. Однак незалежна Українська держава впродовж останнього часу створює сприятливі умови для вивчення, поширення і практичного використання їх творчої спадщини в сучасному науковому й освітньому просторі.

Цінним у цьому процесі є багатоаспектний доробок відомого українського науковця, лінгводидакта, громадського і політичного діяча митрополита Івана Огієнка, який, однак, ще не здобув належного визнання й об'єктивної, науково виваженої оцінки в Україні. У той же час ідеї вченого, положення його наукових праць доцільно використати у педагогічному процесі вищих та загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема і в реалізації основних положень концепції «Нова українська школа».

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Творчий доробок Івана Огієнка повернувся до його народу, служиння якому вчений вважав метою і суттю свого життя, лише з проголошенням незалежної Української держави. Основними напрямками його вивчення стали: науково-педагогічний (А. Алексюк, С. Болтовіц, О. Гривник, Л. Ляхощка, В. Майборода, А. Марушкевич, Н. Ничкало, Н. Опанасюк, Т. Роняк, І. Руснак; видавничий і редакторський (Г. Ківшар, Ф. Погребенник, М. Тимошик); літературознавчий (В. Мацько, О. Мишанич, С. Сохачька).

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У наукових дослідженнях вітчизняних учених недостатньо розкриті ідеї І. Огієнка щодо формування української літературної мови та її вивчення в навчальних закладах різних типів і рівнів, забезпечення культури усного й писемного мовлення.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Простежити й викремити концептуальні дидактичні принципи, методи і засоби навчання рідної / української мови в творчій спадщині І. Огієнка з метою їх екстраполяції в освітній простір сучасної України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із провідних завдань національно-культурного відродження України, розбудови й утвердження її державності є забезпечення розвитку української мови як державної, утвердження її побутування у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Успішному вирішенню цього надзвичайно важливого завдання сприяє вивчення і впровадження у практику педагогічної роботи лінгводидактичних ідей

українських учених, педагогів, культурно-просвітницьких діячів минувшини, зокрема й тих, хто плідно трудився в цій галузі національно-духовного життя українців і поза межами рідної землі. З-поміж діаспорних українців на особливу увагу заслуговує творча спадщина видатного вченого-мовознавця, педагога, культуролога, редактора і перекладача, громадського та державного діяча Івана Огієнка (1882-1972). Великий педагогічний досвід ученого, практика роботи на всіх рівнях освіти (від початкової – до вищої) сприяли формуванню його лінгводидактичних поглядів та ідей. Прикладний характер методичних інтересів педагога втілювався у низці підручників, посібників і словників для вивчення української мови. В теоретичних лінгводидактичних працях І. Огієнко обґрунтував концептуальні підходи до системи навчання рідної мови, виклав погляди на її зміст, принципи побудови, визначив джерела її найкращого освоєння.

Аналіз творчого доробку вченого дає підстави стверджувати, що найповніше, з педагогічного погляду, вони викладені в праці «Наука про рідномовні обов'язки» (1936 р.), написаній в еміграції.

Зокрема, у 12 розділі, названому «Школа й рідна мова», підкреслюючи, що «рідна школа – то найсильніше джерело вивчення і консервації своєї рідної мови взагалі, а літературної зокрема» [3, с.26], І. Огієнко наголошував на важливості того, щоб кожний окремий народ мав тільки рідномовні школи, «бо вони виховують свідому націю» [3, с.27]. Ця ідея вченого перегукується із положеннями концепції «Нова українська школа», схваленої Кабінетом міністрів України в грудні 2016 р. Вона передбачає основним завданням школи формувати «всесібно розвинену, здатну до критичного мислення цілісну особистість, патріота з активною позицією, інноватора, здатного змінювати навколишній світ та вчитися впродовж життя». Громадяни кожної країни, за переконаннями педагога, повинні пильнувати, щоб навчальний процес проводився тільки літературною мовою того народу, якому належать освітні заклади. Не менш значущими у цьому процесі є видані мовою свого народу підручники для шкільного вжитку. Тому він висував високі вимоги до підготовки і видання підручників, які є головними засобами у шкільному навчанні рідної мови. На основі аналізу праць ученого нами виділено найважливіші з них:

- зміст підручників, навчальних і методичних посібників має відповідати віковим особливостям дітей та молоді, яким доведеться ними користуватись у процесі навчання. Він має відзначатися доступністю, логічністю, послідовністю викладеного матеріалу;
- крім основних завдань, до кожної конкретної теми варто включати практичні вправи, завдання для закріплення знань, навичок і вмінь, повторення та контролю;
- зміст кожної теми, що опрацьовується, по можливості має подаватись графічно, з метою спрямування того, хто вчиться, на глибше усвідомлення навчального матеріалу;
- до кожної вправи чи завдання підручника або навчального посібника має бути вміщена мотивація необхідності їх виконання;
- у кожне навчальне видання бажано вміщувати змістовні поради до вивчення тем, які зосереджують увагу дітей та молоді на основному аспекті засвоєння, стимулюють самостійне доопрацювання матеріалу за іншими джерелами.

«Навчальні книги, за Іваном Огієнком, мають бути зразком високої грамотності. На їх сторінках автори повинні подавати довідкову інформацію про лексичне значення маловідомих і невідомих термінів. Наголоси, переноси, пунктуаційні знаки – все це впливає на науково-педагогічну цінність видання», – наголошує А. Марушкевич [1, с.16].

Заслугують на увагу сучасних лінгводидактів міркування І. Огієнка і щодо організації процесу навчання української літературної мови. За спостереженнями вченого, стан її вивчення залежить від місця у ньому «тієї науки, що звється граматиною. Ми цю науку з давніх-давен звели просто до самого правопису, й ставимо його на чільне місце, навчаючи рідної мови. Цебто «науку мови» замінили на правопис» [5, с.530]. І це при тому, що граMATика приводить у систему знання, здобуті з багатьох джерел. Щоправда, як і чимало інших педагогів тогочасної української діаспори, він вважав, що вивчення граматики доцільно розпочинати після деякого практичного засвоєння мови, що забезпечить більш усвідомлене сприйняття її положень. Тобто, вивчення мови, за І. Огієнком, повинно будуватися на здобутті учнями, особливо поза рідномовним середовищем, практичних знань із літературних і народних джерел, які необхідно систематизувати в період опанування граматики.

Водночас у багатьох працях учений-педагог неодноразово наголошував, що «знати свою літературну мову без доброго навчання ніхто не може», тому й намагався подавати своєму читачеві якнайповнішу інформацію про всі можливі засоби опанування саме літературною формою мови. Окрім уже означених вище джерел, важливо, на його думку, в навчальному процесі послуговуватися також словником, «бо без нього літературної мови не навчити». Адже із словників, загальних і термінологічних, мовці черпають нові слова, доповнюють свій особистий словниковий запас, урізноманітнюють і збагачують його виразною, точною, адекватною предмету мовлення та ситуації спілкування лексикою. На нашу думку, це твердження І. Огієнка особливо важливе для вчителів початкової школи, які закладають основи формування мовної особистості учня, збагачують лексичний запас школяра, формують здатність успішно користуватися ним у різних мовленнєвих ситуаціях. При цьому звертається відповідна увага на засвоєння слів, вимову і написання яких необхідно запам'ятати.

Цінними для сучасних учителів початкової школи та учителів-філологів вважаємо також настанови І. Огієнка щодо пошуку оптимальних принципів навчання мови. Визначаючи основи, на яких повинен будуватися процес вивчення рідної мови, педагог у першу чергу виділяв принцип науковості. ГраMATика, за його переконаваннями, «повинна будуватись тільки на науці, на непохитних наукових законах». І впроваджувати цей принцип потрібно вже у початковій школі: «Від самого початку не відступаємо від загальної засади: наші виклади мусять бути науковими у своїй істоті, але для дітей приступними в формі» [5, с.536]. Власне, на це вчителів початкової школи орієнтує чинна навчальна програма з української мови, в якій зазначається, що «початкове навчання мови передбачає пропедевтичну роботу з формування у школярів знань про одиниці різних мовних рівнів (текст, речення, слово в його лексичному і граMATичному значеннях, звуки мовлення) [2, с.15]. Водночас у ній наголошується, що основна увага має приділятися практичним аспектам: роботі над значенням слова і кількісному нарощуванню словникового запасу учнів, збагаченню їхнього мовлення різними граMATичними формами, розвитку вміння користуватися мовними засобами відповідно до норм літературної мови (орфоепічних, лексичних, граMATичних); умінню аналізувати, оцінювати власну мовленнєву творчість, удосконалювати її.

Як досвідчений лінгводидакт, І. Огієнко був глибоко переконаний і в тому, що доступність навчання створює необхідні психолого-педагогічні умови для хорошого настрою учнів, стимулює глибоке мислення, активізує пізнавальний пошук. Тому навчання мови, особливо в школах, де вона вивчається як державна, повинно будуватися з урахуванням принципу оптимального рівня складності, оскільки, за словами педагога, доступність навчання є необхід-

ною умовою свідомого вивчення мови дітьми, які не мають її належного базового знання через відсутність природного мовного середовища.

Наголосимо, що вчений різко виступав (а це надзвичайно важливо в школах з мовами навчання національних меншин – російською, румунською, угорською тощо) проти механічного заучування лінгвістичних законів і понять, підкреслюючи, що «ні в якому разі не можна завчати догматично того, чого не розумієш». Тому й рекомендував учителям привчати учнів свідомо ставитися до всіх мовних питань, оскільки «свідомість ця їм завше знадобиться». І. Огієнко був твердо переконаний у тому, що свідомість є обов'язковим принципом вивчення рідної мови [4, с.11]. Впевнені, що цей принцип надзвичайно актуальний у навчанні української мови і в нинішній ситуації, оскільки вона, не зважаючи на статус державної, зазнає постійного тиску / агресії з боку російської та англійської мов, які з кожним роком захоплюють усе більшу частину інформаційного простору України.

Чільне місце в лінгводидактиці І. Огієнка належить принципам систематичності навчання та послідовності у викладанні навчального матеріалу. Внаслідок систематичного оволодіння новими знаннями та вироблення практичних навичок оперувати ними в учнів з'являється потяг до навчання, бажання поповнювати свої знання, що, власне, також є одним із важливих завдань сучасної мовної освіти на всіх рівнях. У викладі матеріалу, вважає педагог, необхідно підтримувати зв'язок попереднього з наступним, встановлювати логічні зв'язки між його частинами, постійно подавати матеріал та завдання «для повторення».

Міцність знань, на думку І. Огієнка, забезпечується глибоким розумінням нового матеріалу, яскравістю вражень, одержаних учнями під час пояснення, комплексом завдань на повторення, адекватною організацією уроків, достатньою кількістю практичних завдань, виконанням самостійної та домашньої роботи. Вдало дібраний підручник, поєднання різноманітних видів робіт, яскрава особистість учителя, здатного сконцентрувати увагу учнів на свідоме засвоєння знань, а також така форма викладу, що «легко подається й для шкільного заучування» – ось ті чинники, що визначають Огієнкове бачення реалізації принципу міцності знань у навчанні мови.

Багаторічні спостереження привели вченого до усвідомлення, що ефективність засвоєння мови у великій мірі залежить також від індивідуального підходу, урізноманітнення та диференціації завдань для кожного учня. У практичних порадах учителям він рекомендує давати посилені завдання тим дітям, які «не можуть одразу запам'ятати». З цією метою досвідчений лінгводидакт у своїх підручниках уміщує вправи з посиленою і частково посилено складністю. Окрім цього, зауважував педагог, необхідно враховувати індивідуально-психологічні особливості учня, його спостережливість, пам'ять, працездатність, волю тощо.

Зважаючи на емоційність як одну з етнопсихологічних характеристик української дитини і провідну ознаку української літературної мови вчений наголошував на обов'язковості врахування принципу емоційності навчання та застосуванні широкого спектра педагогічно-емоційних стимулів, що викликають позитивні мотиви діяльності, формують любов до рідної мови. Він аргументовано доводив, що емоційний стиль викладу дає змогу забезпечити мовний розвиток учня на основі «єдності його душі, розуму й серця» [6, с.9]. За такого підходу до навчання мови максимально мобілізується увага учня, розвивається його пам'ять і мислення. А це створює необхідне підґрунтя для паралельного розвитку мовлення і мислення дитини, що, на думку вченого, є обов'язковою умовою ефективного засвоєння мови, особливо на початковому етапі цього процесу.

Своєрідність української мови зумовила визначення ще одного педагогічного принципу – простоти та ясності викладу навчального матеріалу. Професор І. Огієнко, виходячи з того, що існують два способи мислення – «народний, популярний і інтелігентський, доступний не для багатьох», стверджує,

що навчання, яке ґрунтується на наукових підвалинах, повинно бути простим і ясним. Стиль викладу, форми навчальної діяльності мають бути зрозумілими. Завдяки такому підходу учні досягнуть ясності, чіткості і простоти викладу власних думок, міркувань, тверджень [6, с. 71-72].

Широке застосування адекватно дібраного дидактичного матеріалу, в тому числі й фольклорного, який сприяє засвоєнню не лише теоретичних положень і правил з мови, а й народних чеснот, шляхетних традицій і норм християнської моралі, тобто забезпечує духовне, моральне, національне, громадянське виховання дитини. Саме на цьому ґрунтується один із важливих принципів лінгводидактики І. Огієнка – принцип виховуючого навчання. Основним виховним завданням під час вивчення рідної мови, на думку вченого, повинно стати прищеплення любові до неї: «Кохати таку мову потрібно повним серцем, а вчити її – всіма силами!» Цій меті служить використання на уроках яскравих і влучних народних прислів'їв, приказок, вивчення малих фольклорних жанрів (колядок, пісень, поезій), правильне, виразне читання художніх творів, інсценізація, декламація. Усе це сприяє розвитку естетичних смаків, вдосконалює відчуття мови, призвичаює поважати народ – творця цієї мови та красне письменство – художню літературу, сприяє піднесенню статусу рідної мови в поліетнічному соціумі, підвищує її функціональність у різних сферах суспільного життя.

Учений розглядає народ і мову як єдине неподільне ціле, вбачаючи у стані літературної мови ступінь культурного розвитку народу. В цьому полягає, за І. Огієнком, принцип культуровідповідності. Сюди він відносить дотримання лексичних, граматичних, стилістичних норм української літературної мови, правил орфоєпії тощо. Підкреслимо, що цей принцип набуває сьогодні першочергового значення, оскільки носії української мови постійно зазнають потужного натиску панівної, державної мови та культури, в середовищі яких перебувають повсякчас, і навіть в Україні, де їх рідна мова є державною.

Наведена система принципів навчання мови переконує у різнобічності підходів вченого до організації навчально-виховного процесу, в центрі якого перебуває дитина як суб'єкт навчання.

Наголосимо, що стрижнем концепції мовної освіти І.Огієнка є оволодіння кожним громадянином соборною літературною мовою, яка є, за його висловом, найціннішим і найважливішим зряддям духовної культури, «найміцнішим цementsом єдності нації», а тому всі народи України повинні оточити її «найпильнішою опікою», бо тільки соборна літературна мова об'єднує етнографічний народ і перетворює його у свідому націю. Рідна й літературна мова, на думку вченого, «органи надзвичайно ніжні й чутливі», тому навіть найменші нестачі й потрясіння життя приватного чи всенародного одразу відчутно впливають і на них. Тому І. Огієнко закликав український народ виробити певну «реальну мовну практику», щоб захистити найвищу цінність народу – рідну літературну мову від найменшої шкоди і затримки в її розвитку. Він визначає сутність рідномовної політики держави як «збір державних і приватних практик, найкращого розвитку рідної і літературної мови, потрібних для більш швидкого духовного поступу народу, та його культури». Вчений обґрунтовує необхідність такої рідномовної політики тим, що рідна мова – це найголовніша цінність, на якій духовно зростає й цвіте нація, яку «конче мусить знати кожний інтелігент, якщо бажає бути свідомим членом своєї нації, якщо бажає своєму народові стати сильною нацією».

Чітко усвідомлюючи значення рідної мови в житті людини, І. Огієнко серед завдань для працівників вищих навчальних закладів виділив і таке: «Гуманітарні, педагогічні, правничі і богословські відділи вищих шкіл мусять викладати своїм слухачам і «Науку про рідномовні обов'язки» [3, с.31], чим, власне, і наголосив на необхідності дотримання принципу неперервності на-

вчання і в галузі рідномовної освіти, його важливості для представників різних професій і людей різного віку. Культура мови, на його думку, найхарактерніша ознака особистості, яка засвідчує її інтелектуальний розвиток, рівень духовності, і водночас рівень розвитку етносу / нації.

Висновки. Отже, аналіз творчої спадщини І. Огієнка засвідчує, що його лінгводидактичні ідеї, сформовані на ґрунтовних теоретичних засадах, розраховані на впровадження в навчально-виховний процес освітніх закладів різних типів і рівнів. Вони є конкретними порадами педагогам щодо забезпечення ефективного навчання української мови в складних реаліях сьогодення. Вважаємо, що пошук шляхів їх реалізації в Україні – актуальна проблема сучасної педагогічної теорії і практики, вирішувати яку треба спільними зусиллями вчених і педагогів-практиків.

Список використаних джерел:

1. Марушкевич А.А. Соціально-педагогічні ідеї освітян кінця XIX–XX століття : колективна монографія / А.А. Марушкевич, Н.М. Кузьменко, Н.В. Кошечко, Н.В. Постоюк. – К. : Обрії, 2012. – 129 с.
2. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1–4 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. – 392 с.
3. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / Іван Огієнко. – Жовква, 1936. – 72 с.
4. Огієнко І. Рідна мова в українській школі / Іван Огієнко. – К. : Вид-во С. Черепівського, 1917. – 32 с.
5. Огієнко І. Рідна мова в школі. Нариси й замітки / Іван Огієнко // Рідна мова. – 1936. – Ч. 12 (48). – С. 529–538.
6. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К. : Довіра, 1992. – 141 с.

The article focuses on actual ideas in linguodidactic of Ivan Ohienko, who have not until now lost his relevance and deserve wide use in modern educational space of Ukraine. It proved that the main factor in the preservation and development of Ukrainian scientists determined the Ukrainian school and so focused on their open where live Ukrainian residents and stressed that their education should occurs only literary language, because it is the main feature of the nation and ensure its unity and activity. Leading means of mastering the language scholar recognized educational books – textbooks and manuals for training which produced the relevant requirements / account age characteristics of students; availability, consistency, consistency of the material; availability, in addition to basic tasks, practical exercises, tasks to consolidate the knowledge, repetition and control; graphical display content of learned material; availability creative nature of problems and so on.

Argued that I. Ohienko grounded principles of teaching Ukrainian language (of science – the study of grammar should be based on the latest linguistics achievements and linguistics, availability of learning – creating favorable psychological and pedagogical conditions for the successful assimilation of new teaching material, study of conscious linguistic laws and concepts; consistency and systematic teaching of educational material strength of knowledge, individual approach, diversification and differentiation of tasks for each student, emotion – mobilizes the attention of the student, it develops memory and thinking, simplicity and clarity of educational material – provides clarity, precision and simplicity of their own opinions of students, which train education – instilling a love of language, forms patriotism, national outlook).

The urgency linguodidactic I. Ohienko ideas for modern rідnomovnoyi Ukrainian education in Ukraine and the countries of settlement, creating a culture of oral and written language, of modern Ukrainian language.

Key words: I. Ohienko, native / Ukrainian language, linguodidactics, rідnomovni duties speech situation, principles of teaching, the concept of language education, spiritual culture.

Отримано: 09.02.2017 р.